

УДК 821.133.1.131 П. МОДІАНО

ДОЦЕНКО Н. В.

КОМУНІКАТИВНІ СТРУКТУРИ У РОМАНАХ ПАТРИКА МОДІАНО

Стаття присвячена аналізу комунікативних структур у романах Патріка Модіано. Особлива увага приділена автокомунікативній структурі, «внутрішньому мовленню» героїв романів з метою віднайдення власної ідентичності.

Ключові слова: оповідь, ідентифікація, автокомунікація, внутрішнє мовлення.

У 70-ті роки ХХ ст. у гуманітарних науках позначились процеси, що змінили методологію гуманітарних досліджень. Від міжпредметної методології відбувся перехід до методології міждисциплінарної. В сучасній естетиці з'явилося поняття «художня система», що характеризувало сукупність мов мистецтв, які взаємодоповнюють одна одну. Системний підхід до вивчення культури був запропонований науковцями, зокрема М. Каганом, у книзі «Морфологія мистецтва» (1972). Дослідник мав на меті виявити координаційні та субординаційні зв'язки між рівнями художньо-творчої діяльності, які дозволять досягнути закони внутрішньої організації світу мистецтв [3, 8]. Він запропонував підійти до розуміння цілісного світу мистецтва не як до замкненої структури, а як до розімкненої, достатньо розгалуженої, корелюючої всередині самої себе на різних смислових рівнях. Цей підхід виводить до проблеми художніх комунікацій. Спосіб спілкування визначає спосіб мислення, сприйняття подій, оцінювання життєвих явищ. Бурхливі події ХХ ст. позначились на всіх сферах існування людини та значною мірою вплинули на її внутрішній світ. Ніцшеанської теорії проголосила ХХ ст. епохою «смерті бога», що призвело до пошуку нових ідеологій та концепцій. Людина ХХ ст. опинилася у стані фрустрації. Вона втратила ціннісні позиції минулого, а нових ще не набула. Руйнування цілісності світосприйняття призвело до конфлікту існування людини у

суспільстві. Провідною темою художньої літератури ХХ ст. постала тема самотності, загубленості, пошуку власної ідентифікації, свого місця у хаосі оточуючого світу.

Питання власної ідентичності – національної, соціальної, культурної – постають провідними темами у романах П. Модіано. Розкриваючи смисл людської екзистенції, письменник у своїх творах змальовує комплекс стосунків людини зі світом, чуттєво сприйнятим нею. Його героїв бентежать відсутність, втрата, самоусунення як стан їх неспокійної душі. Персонажі письменника живуть у собі, у своєму власному світі. Характерною рисою для них постає цілковита відчуженість, як від себе, так і від тих, хто їх оточує. Головну роль у становленні особистості відіграє пам'ять. Гра спогадів, що спливають у пам'яті, мерехтять, піднімаються на поверхню свідомості, освітлюють теперішнє. Вигадане і реальне переплітаються у химерній і непередбачуваній манері. Все балансує на межі зникнення. У романі Патріка Модіано «Вулиця темних магазинчиків» (1975) із перших рядків герой визначає себе як людину втрачену для самого себе та оточуючого світу. «Я – ніхто. Просто світлий силует, у цей вечір, на терасі кафе» [9, 6]. Гі Ролан – приватний детектив, який втратив пам'ять і намагається відтворити власне минуле, приміряючи на себе факти й події з життя багатьох людей, чий життя могли бути схожими на його власне. Раптові спогади випадкових людей, позовклі від часу фото, телефонні довідники за минулі роки, які можливо давно втратили актуальність, слугують йому дороговказами на шляху пошуку себе самого.

Герой роману «Загублений світ» (1984), письменник Емброуз Гайз прагне віднайти власне «я», занурюючись у спогади юності. Опиняючись у Парижі, місті, що зберігає пам'ять про ті далекі роки, збурюються приспані часом почуття героя. «Не рухаючись, широко розкривши очі, я потроху вивільнювався від товщі панцера, під яким переховувався вже двадцять років... Повернутися у колишній Париж. Прийти на руїни минулого і спробувати посеред них відшукати свій власний слід. Спробувати розв'язати

питання, які так і залишилися без відповідей» [10, 17]. Гайз прожив багато років у Великій Британії, він відчувається чужинцем, самотнім туристом, що відбився від групи у заповненому спекою та натовпом місті. Старі будинки без номеру, похмурі провулки у намисті ліхтарів, що давно не освітлюють їх, на які щоразу настовхується герой, блукаючи кварталами Парижа, викликають відчуття «*déjà vu*». Він не може існувати у сучасному світі, не віднайшовши шлях своєї молодості. З кожним наступним міражем, недописаним листом, неіснуючою адресою чи телефонним номером, герой заглиблюється у товщу власних спогадів, наново переживаючи події минулого.

Художня оповідь П. Модіано співвідносна тому, що Р. Барт називає «розповіддю про життя» або «*life-story*», центральним об'єктом зображення якої є самоідентифікація людини [1, 390]. Людина ніби «проживає» власне життя наново, розповідаючи про нього. У процесі розповідання відбувається інтерпретація минулих подій, що призводить до корегування власного «я» у теперішньому. Текст «*life-story*» має двовимірну структуру: з одного боку, мова йде про минуле людини, з іншого, інформує про стан свідомості індивіда «на сьогодні», відображає його світосприйняття, почуття самоідентичності [2, 107]. Аналогічну структуру містять і романи Модіано. У них відображається розповідь героїв про події, які відбулися задовго до моменту оповіді. Процес пригадування, занурення героїв у світ далекого минулого займає магістральну позицію. Читач не одразу співвідносить «розповідь» з відповідною темпоральною позицією. Автор ніби навмисне насичує оповідь пильним, навіть прискіпливим описом деталей і зовсім побіжно, у середині «розповіді», зазначає часову «відстань», що дозволяє встановити приналежність оповіді до того чи іншого часового рівня. «Я влаштувався у кафе неподалік Холланд Парку... Сьогодні, тридцять років потому, у Парижі...» [10, 62]. Дуже чітко таку характерну рису часової побудови «*life-story*» визначив Ж.-П. Сартр: «... коли ти «розповідаєш» своє життя, все змінюється; тільки ніхто цієї зміни не помічає, і ось доказ: люди

недарма говорять про правдиві історії. Нібито історії взагалі можуть бути правдивими; події розгортаються в одному напрямку, розповідаємо ж їх ми у зворотному. Нам здається, що ми починаємо спочатку... Та насправді починаєш з кінця. Кінець тут, він присутній тут невидимкою, це він надає вимовленим словам урочисту значимість початку...» [5, 52—53].

Термін «нарративізація повсякденності» пов'язаний із проблемою визначення об'єкта оповіді. В залежності від часової та логічної організації тексту виділяють кілька видів «life-story». До одного з них відносять розповіді про конкретні події, що відбулися в минулому. Це – сюжетно-оповідні висловлювання, які співвідносяться з певною фабулою (історією, інтригою) [6, 5]. У них чітко виокремлюються дві події: референтна (подія, про яку розповідають) і комунікативна (подія самого висловлювання) [2, 110]. Тексти Патріка Модіано відображають саме комунікативну подію (розповідь-спогад), яка включає в себе референтну (висвітлення подій, які викликали спогад). Для героїв процес «розповідання» ототожнюється з процесом пригадування і виступає єдиною можливістю віднайти себе. Таким чином, «розповідь» перетворюється на квазімонолог, де адресантом і адресатом виступає сам герой.

Механізм передачі інформації, де відправник і отримувач повідомлення співпадають, відповідає автокомунікативній моделі «Я-Я» Ю. М. Лотмана. Даний тип каналу передачі повідомлення відображає суб'єкта, який передає повідомлення самому собі, тобто тому, кому воно вже і так відоме [4, 159]. Модель «Я-Я» репрезентує процес звернення до самого себе з метою усвідомлення внутрішнього стану того, хто пише. «А що як минуле і теперішнє перемішані? Хіба перипетії людського життя, на перший погляд такі несхожі, не можуть бути зв'язані єдиною таємною ниткою, єдиним ароматом?» [10, 53]. Так говорить собі Емброуз Гайз, який вирішив відшукати у каламутних глибинах минулого образ молодого Жана Деккера: «Я безумовно досяг кінця певного періоду свого життя. Він продовжувався років п'ятнадцять, а тепер настав мертвий сезон, допоки не зміню шкіри. Я

спробував перенестися на п'ятнадцять років назад» [7, 120]. Так думає герой роману «Із самих глибин забуття», якому необхідно наново пережити події своєї юності, щоб зрозуміти хто він.

Інформація у процесі передачі каналом «Я-Я» якісно трансформується, що призводить до зміни самого «Я». Передаючи інформацію самому собі, адресант перебудовує свою сутність. У процесі такого комунікативного акту індивідуальний набір соціально важливих кодів, які містяться у людській сутності, змінюється. До таких змін призводить вторгнення певних додаткових кодів та наявність зовнішніх поштовхів, що спричиняють зсув контекстної ситуації. Як зазначає Ю. М. Лотман, спершу вводиться повідомлення «природною» мовою, потім вводиться код, який репрезентує формальну організацію, збудовану в синтагматичному відношенні й водночас позбавлену семантичних значень. При взаємодії первинного повідомлення і вторинного коду виникає напруження, що зумовлює появу нових «реляційних» значень. Отже, для реалізації автокомунікативного акту необхідна наявність двох різнорідних начал: повідомлення певною семантичною мовою та синтагматичного додаткового коду [4, 162]. Л.С. Виготський називає таку семантичну мову «мовою внутрішньою», що призначена лише для того, хто говорить, тобто зрозумілу тільки суб'єкту мовлення. Характерною рисою ситуації виступає редукція «слів» такої мови. Вони автоматично перетворюються у знаки слів, індекси знаків, «прочитати» які зможе лише сам суб'єкт мовлення. Синтаксис такого типу мовлення не створює закінчених речень, а тяжіє до нескінченних ланцюгів ритмічних повторів.

Аналізуючи художню оповідь Патріка Модіано, спостерігаємо характерну фрагментованість. Складається враження, що перед нами записник чи нотатник, поміж сторінок якого вкладені інші аркуші, чи скоріше, випадкові папірці, на яких записане те, що прийшло в голову саме у цю хвилину. Думка часто обривається, не маючи логічного завершення. Речення з оповідного перетворюється на питальне. У кожному фрагменті, так

чи інакше, проступають події, ситуації, вже пережиті героями раніше, створюючи ефект «déjà vu», що, неначе хвиля, підіймає з глибин пам'яті приспані часом образи на поверхню. «Тоді життя ще було сповнене бурхливих хвилювань і прекрасних планів» [12, 10]; «Вони могли б багато чого розповісти, але будуть зберігати мовчання до самого кінця...» [12, 15]; «У цьому напівсні... мені видалося зовсім природнім те, що вони привезли мене до себе, ніби ми були знайомі з давніх-давен» [12, 21]. Членування оповіді на окремі шматки спричиняє утворення порожнин, наповнення яких відоме тільки самому оповідачу, що свідчить про наявність специфічної мови – мови для себе. Роль додаткового коду, який включається у комунікативний процес героїв письменника, відіграють щоденникові записи, листи, фото, газетні вирізки, сторінки телефонних довідників, витяги з протоколів чи дос'є. Автор виділяє їх в окремі фрагменти, зберігаючи найдрібніші деталі (шрифт, дати тощо). «Можливо, я вже бачив її фотографію у «Світі кіно» чи «Кіно дайджесті»... Навіть зараз спливають певні уривки:

Юні Астор (Фото Бернара і Волкер. Париж VIII, вул. Буенос-Айрес, 1) Сабін Гі (Фото Тедді Піаз). Комедійна актриса, співачка, танцюристка. Фільми з її участю: «Татусі задають тон», «Міс Катастрофа», «Полька у наручниках», «Змовники», «Привіт, лікарю»... Можливо, у Івонни є псевдонім, а я його не знаю?» [11, 45].

Такі артефакти репрезентують рудиментальні частки минулого, які повинні нібито розвіяти туман давніх часів. Та чим більше їх потрапляє до рук героїв, тим більше сумнівів і питань вони викликають. Даремно Емброуз Гайз перечитує старі записи та листи колишніх друзів, перевіряє телефонні номери та адреси спорожнілих квартир. Марно Гі Ролан намагається віднайти своє минуле, перебираючи пожовклі фото, читаючи старі документи людей, що могли б знати чи пам'ятати його. Дарма героїня роману «Маленьке Диво» блукає переходами метрополітену та похмурими вулицями Парижа у пошуках жінки, схожої на її матір. З кожним кроком результати їх пошуків стають дедалі примарнішими. «Сумнівне» минуле ладне кожної миті

«звернути» у будь-який бік, змінитися щохвилини. Герої романів Патріка Модіано, перебуваючи у постійному пошуку самоідентифікації, звертаючись до свого «Я» в минулому і співвідносячи з «Я» сучасним, не позбуваються сумнівів щодо істинності «повідомлень». Вони змушені блукати манівцями власних спогадів, відкриваючи все нові і нові сторінки своєї сутності, що, врешті решт, так і не призводить до «віднайдення» себе у хаотичному, примарному універсумі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX в. Трактаты, статьи, ссе ; сост. и общ. ред.: Г. К. Косиков ; ред. кол.: В. Л. Янин и др. — М. : Изд-во МГУ — 1987. — С. 387— 423.
2. Емельянова И. «Рассказы о жизни»: к проблеме нарративизации повседневности / И. Емельянова // Критика и семиотика. — 2003. — Вып. 6. — С. 107—121.
3. Каган М. С. Морфология искусства / М. Каган. — М. : Искусство, 1972. — 440 с.
4. Лотман Ю. М. Автокоммуникация: «Я» и «Другой» как адресаты (О двух моделях коммуникации в системе культуры) / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Семиосфера. — С.-Пб. : Искусство–СПБ, 2000. — С. 159—165.
5. Сартр Ж.-П. Тошнота : Избранные произведения / Ж.-П. Сартр ; пер. с фр. В.П. Гайдамака; вступ. ст. С. Н. Зенкина. — М. : Республика, 1994. — 256 с.
6. Тюпа В. И. Очерк современной нарратологии / Валерий Тюпа // Критика и семиотика. — 2002. — Вып. 5. — С. 5
7. Modiano P. Du plus loin de l'oubli / P. Modiano. — P. : Gallimard, 1996. — 168 p.
8. Modiano P. Un petite bijeau / P. Modiano. — P. : Gallimard, 2001. — 176

- p.
9. Modiano P. Rue des Boutiques Obscures / P. Modiano. — P. : Gallimard, 1997. — 256 p.
 10. Modiano P. Quartier perdu / P. Modiano. — P. : Gallimard, 1984. — 182 p.
 11. Modiano P. Villa Triste / P. Modiano. — P. : Gallimard, 1977. — 222 p.
 12. Modiano P. Voyage de nocces / P. Modiano. — P. : Gallimard, 2000. — 160 p.

ДОЦЕНКО Н. В.

КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРУКТУРЫ В РОМАНАХ ПАТРИКА МОДИАНО

Статья посвящена анализу коммуникативных структур в романах Патрика Модiano. Особое внимание уделено автокоммуникативной структуре, «внутренней речи» героев с целью обретения собственной идентичности.

Ключевые слова: повествование, идентификация, автокоммуникация, внутренняя речь.

DOTSSENKO N.

COMMUNICATIVE STRUCTURES IN PATRICK MODIANO'S NOVELS

The article presents the analysis of communicative structures in Patrick Modiano's novels. It is focused on autocommunicative structure, inner speech of characters in order to retrieve their own identification.

Key words: narration, identification, autocommunication, inner speech.

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2013 р.